

LÄR OM KÄRNVAPEN

Libyen

Den 19 december 2003 valde Libyen att offentligt gå ut med att man hade ett hemligt kärnvapenprogram men att detta nu skulle avslutas. Meddelandet kom efter nio månader av hemliga förhandlingar mellan den libyska ledaren Muḥammad Khadaffi, Storbritannien och USA. Khadaffi ville närma sig västvärlden och bli en erkänd medaktör i kriget mot terrorismen. I januari 2004 började amerikanska och brittiska grupper i samarbete med inspektörer från Internationella atomenergiorganet (IAEA) nedmontera Libyens kärnvapenprogram.¹ Som en uppmuntran för att Libyen gav upp sitt kärnvapenprogram lyfte USA 2004 de ekonomiska sanktioner man hade riktat mot landet sedan 1980-talet på grund av Libyens stöd till internationell terroristverksamhet.²

Sedan 1970-talet hade Libyen och Khadaffi visat stort intresse för att skaffa kärnvapen som ett svar på det irakiska kärnvapenprogrammet. Trots att landet är medlem i icke-spridningsavtalet (NPT) som en icke-kärnvapenstat valde Khadaffi ändå att starta ett hemligt kärnvapenprogram. Med hjälp av den pakistanske kärnfysikern A Q Khans underjordiska illegala nätverk kunde Khadaffi köpa in uran, centrifuger för urananrikning, kärnvapenteknologi och kompetens. Experter menar att Libyen trots detta varken hade tillräcklig mängd centrifuger eller teknologisk kapacitet för att producera kärnvapen inom en snar framtid.³

Irak

Under 1970-talet sköt Iraks oljeinkomster i höjden och ett mellanstort kärnkraftverk och en ny forskningsreaktor köptes från Frankrike. Irak hade skrivit under icke-spridningsavtalet (NPT) och gått med på att kontrolleras av internationella atomenergiorganet (IAEA). Den nya anläggningen döptes till Osirak, efter växandets gud Osiris och landets namn Irak. Den 7 juni 1981 bombades de ännu halvfärdiga reaktorerna av 12 israeliska bombflygplan. Israel kallade anfallet en "förebyggande åtgärd", eftersom man oroade sig för att Irak drev ett hemligt kärnvapenprogram i anläggningen och ville markera att detta bröt mot NPT-avtalet.⁴ Israels bombningar jämnade Osirak med marken, skakade ett redan spänt säkerhetspolitiskt läge i Mellanöstern och blev kanske också startskottet för Iraks verkliga kärnvapenprogram.

En artikel i tidningen Ny Teknik berättar historien om hur Iraks kärnvapenprogram utvecklades. Jafar D. Jafar, doktor i kärnfysik och en av de viktigaste hjärnorna

bakom det irakiska kärnvapenprogram som sedan drevs fram till Gulfkriget i början av 1990-talet, kallades till Saddam Husseins halvbror Barsam Ibrahim al-Tikriti. "Presidenten vill att du ska göra en atombomb" sa al-Tikriti. "Jag ska försöka", svarade Jafar.⁵

En lång process med att skapa en bomb satte igång. Jafar valde att jobba med en bomb baserad på höganrikat uran, eftersom risken skulle vara större att bli upptäckt av IAEA:s inspektörer om man producerade kärnvapengradigt plutonium i forskningsreaktorerna. Projektet gick långsamt framåt, eftersom man inte ville köpa varken material eller teknologi från utlandet med risk för att väcka misstankar. I mitten av 1980-talet hade forskarna lyckats anrika det första uranet och 1990 kunde de första produktionsanläggningarna startas. Siktet var inställt på att man skulle ha tillräckligt med höganrikat uran för sina första bomber inom fyra-fem år.⁶

Så vände allting. 1990 beslutade Saddam Hussein att invadera Kuwait, och ungefär ett halvår senare inledde de allierade FN-trupperna under USA:s ledning en motoffensiv. Trots att Saddam hade satt igång ett "crash-program" för att snabbt kunna producera ett kärnvapen innan omvärlden gick till motangrepp, var landet en bra bit från färdiga kärnvapen i januari 1991. FN:s säkerhetsråd gav IAEA och FN:s specialkommission om Irak (UNSCOM) mandat att genomföra omfattande inspektioner i Irak efter Gulfkrigets slut. Man hittade och förstörde stora mängder kärnteknologisk utrustning och material. Inspektörerna avslöjade också ett utvecklat och långtgående kärnvapenprogram, vilket dock Saddam Hussein och den irakiska regimen förnekade fram till 1995.⁷

Det blev början till slutet för Saddam Husseins regim och det var också den här utvecklingen som ledde fram till USA:s invasion 2003. Kärnteknikern Jafar tillsammans med den irakiska regimen jobbade hårt för att försöka övertyga världen, och framför allt USA, om att Iraks kärnvapenprogram verkligen var ett avslutat kapitel. IAEA:s inspektörer under ledning av svensken Hans Blix hittade inga massförstörelsevapen i Irak och bad hela tiden om mer tid för inspektioner medan USA tryckte på för att anfälla. Den 20 mars 2003 gick amerikanska trupper in i Irak, med stöd av Storbritannien och en koalition av andra länder. Saddam Hussein har massförstörelsevapen och måste stoppas, var George W. Bushs och Tony Blairs budskap. Att FN:s Unmovics inspektörer hade genomfört över 700 inspektioner på 500 anläggningar utan att hitta spår efter massförstörelsevapen brydde man sig inte om.⁸

Jafar är besviken och arg på händelseutvecklingen. Han berättar i en intervju i SVT⁹: "IAEA sa visserligen att man inte kunde hitta något, men dom sa samtidigt också att de inte kunde ge några absoluta garantier för att det inte fanns något kvar. Men ingen kan ge absoluta garantier! De här otydligheterna gav USA och Storbritannien möjlighet att hävda att kärnvapenprogrammet fanns kvar. De använde till och med dokument som alla visste var förfälskade."

Efter Sovjetunionens upplösning

När Vitryssland blev självständigt i december 1991 fanns det 81 landbaserade missiler på tre olika missilbaser i landet. Där fanns också ett okänt antal taktiska kärnvapen. I maj 1992 skrev Vitryssland under Lissabonprotokollet vilket gjorde det obligatoriskt för landet att sluta sig till icke-spridningsavtalet (NPT) som en icke-kärnvapenstat. Detta gjorde Vitryssland i juli 1993. Lissabonprotokollet krävde också en ratificering av START I-avtalet vilket skedde i februari 1993. När Vitryssland hade gjort dessa åtaganden förflyttades alla kärnvapen från landet till Ryssland. Flytten av taktiska kärnvapen var klar i maj 1992, och i november hade de sista strategiska kärnvapenspetsarna skickats till Ryssland. Inga kärnvapen har stationerats i Vitryssland sedan dess, även om frågan faktiskt lyftes av ett antal vitryska ämbetsmän i slutet av 1990-talet.¹⁰ Utplacering av ryska kärnvapen i Vitryssland hade naturligtvis varit ett direkt brott mot NPT-avtalet.

I samband med Sovjetunionens upplösning och Kazakstans självständighet i december 1991 lämnades ett obehagligt arv till den nya staten. 1410 kärnvapenstridsspetsar och hela kärnvapenprovsprängningsområdet Semipalatinsk fanns kvar på Kazakstans territorium. Alla kärnvapenstridsspetsar flyttades till Ryssland fram till april 1995, och i juli 2000 hade hela provsprängningsinfrastrukturen i Semipalatinsk förstörts. Det finns vapengradigt material kvar i Kazakstan: tre ton plutonium i en nedlagd bldreaktor (en kärnreaktor som kan omvandla uran-238 till klyvbart plutonium-239, eller uran-235) och små mängder höganrikat uran (HEU). Ca 600 kilo HEU förflyttades från Kazakstan till USA 1994 för vidare hantering.¹¹ En artikel i tidningen Science 2003 menade att det finns risk att det kunde finnas tillräckliga mängder plutonium kvar på marken i det gamla provsprängningsområdet för att användas till en enklare kärnladdning, men för att utvinna tillräckliga mängder plutonium från jorden och omvandla det till en kärnladdning skulle krävas avancerad teknologi och kunskap. För att komma tillrätta med det eventuella problemet täcktes området med stålförstärkt cement, men det är oklart om det kan finnas flera liknande kontaminerade områden efter gamla kärnvapenprovsprängningar på andra håll i landet som kan utgöra en hälsorisk och en risk för kärnvapenspridning.¹² Kazakstan är idag medlem i icke-spridningsavtalet (NPT) som icke-kärnvapenstat, samt har anslutit sig till START I-avtalet och det fullständiga provstoppsavtalet (CTBT). Landet har också skrivit under avtalet som etablerar en kärnvapenfri zon i Centralasien (2006) och IAEA:s tilläggsprotokoll för säkerhetsöverenskommelser (2004).¹³

Vid Sovjetunionens upplösning ärvde Ukraina en anmärkningsvärd kärnvapenpotential, närmare bestämt världens tredje största kärnvapenarsenal. I det nya självständiga landet fanns det kvar 176 interkontinentala ballistiska missiler med sammanlagt 1240 kärnvapenstridsspetsar och 44 strategiska bombflygplan.¹⁴ Utöver detta fanns dessutom upp emot 3000 taktiska kärnvapen kvar i Ukraina.¹⁵ Trots ett visst motstånd inom landet, gjorde sig Ukraina gradvis av med alla kärnvapen genom att förflytta både strategiska och taktiska kärnvapenstridsspetsar till Ryssland. De sista stridsspetsarna förflyttades i juni 1996 i utbyte mot rysk hjälp med

bränsle till Ukrainas kärnkraftsreaktorer. År XXXXX hade slutligen Ukraina gjort sig av med alla strategiska bombplan, som då hade nedmonterats, flyttats till Ryssland eller omvandlats för icke-militärt användande; alla missiler hade antingen helt förstörts eller nedmonterats i väntan på att elimineras; och alla silos för förvaring av missiler hade eliminerats.¹⁶ Ukraina anslöt sig till START I-avtalet och blev medlem i NPT-avtalet som en icke-kärnvapenstat 1994.

Sydafrika

Sydafrika är det enda land som haft ett fungerande kärnvapenprogram, producerat egna kärnvapen, och sedan frivilligt avvecklat detta och anslutit sig till icke-spridningsavtalet NPT som icke-kärnvapenstat. Landet utvecklade under 1970- och 80- talet kärnvapen, och hade sex fungerande kärnladdningar och ytterligare en under produktion när programmet övergavs.

På grund av det rasförtryckande apartheidsystemet antog FN en resolution 1977 som förbjöd alla stater att bedriva vapenhandel med Sydafrika, samt förbjöd stater att samarbeta med Sydafrika i kärnvapenutveckling och produktion.

I samband med apartheidregimens fall i början av 1990-talet gav Sydafrika upp sitt kärnvapenprogram. Orsakerna anses ha varit en omsvängning av det som räknas som anledningen till att Sydafrika skaffade sig kärnvapen. I samband med att kalla kriget tog slut, och därmed även supermakternas inblandning i lokala afrikanska konflikter, såg Sydafrika att läget troligen skulle stabiliseras i regionen och ett kärnvapenprogram var därmed mindre attraktivt. Sydafrika började vid samma tidpunkt allvarligt överväga att förändra den apartheidpolitik som isolerat landet från det övriga internationella samfundet och sökte vägar för att ta sig ur isoleringen. 1994 deklarerade Internationella atomenergiorganet IAEA:s inspektörer att det sydafrikanska kärnvapenprogrammet var helt avvecklat efter att man kontrollerat alla landets kärnvapenfaciliteter.¹⁷

1 Nuclear Threat Initiative http://www.nti.org/e_research/profiles/Libya/3939.html

2 Nuclear Files

<http://www.nuclearfiles.org/menu/key-issues/nuclear-weapons/issues/proliferation/libya/index.htm>

3 Global Security <http://www.globalsecurity.org/wmd/world/libya/nuclear.htm>

4 Ibid <http://www.globalsecurity.org/wmd/library/report/1984/vanden.htm>

5 Ny Teknik http://www.nyteknik.se/efter_jobbet/kaianders/article34128.ece

6 Institute for Science and International Security <http://www.isis-online.org/publications/iraq/act1298.html>

7 Arms Control Association http://www.armscontrol.org/act/1998_10/daoc98.asp

8 Blix, Hans. "A war of utter folly". The Guardian online, 20 mars, 2008.

9 Sveriges Television <http://svt.se/svt/jsp/Crosslink.jsp?d=58360&a=706013&printerfriendly=true>

10 Nuclear Threat Initiative http://www.nti.org/e_research/profiles/Belarus/index.html

11 Nuclear Threat Initiative http://www.nti.org/e_research/profiles/Kazakhstan/index.html

12 James Martin Center for Nonproliferation Studies <http://cns.miis.edu/pubs/week/070223.htm>

13 Nuclear Threat Initiative http://www.nti.org/e_research/profiles/Kazakhstan/index.html

14 Nuclear Threat Initiative http://www.nti.org/e_research/profiles/Ukraine/index.html

15 Federation of American Scientists <http://www.fas.org/nuke/guide/ukraine/index.html>

16 Nuclear Threat Initiative http://www.nti.org/e_research/profiles/Ukraine/index.html

17 Nuclear Weapon Archive <http://nuclearweaponarchive.org/Safrica/SADisarming.html>